

JOSEF VIEWEGH
(Psychologická laboratoř ČSAV, Brno)

SEBEVRAŽDA Z ASPEKTU INTERPERSONÁLNÍ SITUACE

(Diskusní příspěvek přednesený dne 9. listopadu 1972 v Brně na slavnostní konferenci k počtě 80. narozenin univ. prof. PhDr. Viléma Chmelaře, DrSc., člena korespondenta ČSAV)

Slovo „sebevražda“ je sběrným pojmem. Označuje výsledek určitých psychických pochodů, odlišných často diametrálně svou etiologií, svým vývojem a průběhem. Multiplicita a rozmanitost podmiňujících faktorů a jedinečnost způsobu, jakým se zesilují a manifestují v širších souvislostech a v koincidenci s jinými vlivy, neobyčejně znesnadňuje možnosti odhalit obecnější zákonitosti suicidia. Současné výzkumy proto stále zřetelněji naznačují nutnost studovat jednotlivé typy a způsoby sebevraždy jako relativně samostatné fenomény.

I když suicidální vývoj představuje jednoduší celek, můžeme v něm zřetelně postihnout ohraničené etapy: přinejmenším suicidální myšlenky a fantazie (ústící později do vážných tendencí), přípravu k činu a vlastní provedení suicidia. Rekonstrukce a rekognice suicidálního vývoje je pro psychologii mimořádně důležitá, i když obtížně realizovatelná (v dřívější práci — Viewegh 1969, 1972 — jsme v tomto smyslu upozornili na význam studia osobních dokumentů, zejména na komparační možnosti osobního dokumentu s filosofickým a uměleckým dílem u tvůrčích jedinců-suicidantů).

V současném sdělení chceme obrátit pozornost k méně obvyklému způsobu suicidálního jednání, k tzv. **rozšířené sebevraždě**, která se od jednodušího suicidia v podstatě liší počtem pachatelů. Účastí několika osob na suicidálním jednání jsou dány zcela jedinečné předpoklady pro objasnění a rekonstrukci psychologických mechanismů, a to prostřednictvím analýzy interpersonálních vazeb. Domníváme se proto, že systematický výzkum rozšířené sebevraždy představuje významnou složku komplexního řešení problému sebevraždy.

Terminologické i obsahové vymezení této formy suicidia je značně nedjednotné. Např. Lange (1964) počítá k rozšířeným sebevraždám jak případy, ve kterých všechny zúčastněné osoby souhlasí s dobrovolnou smrtí, tak i případy, kdy je další osoba (či osoby) přinucena k sebevraždě násilím, popř. aktivně jednajícím pachatelem přímo zavražděna. Psychologické požadí obou způsobů je kvalitativně tak rozdílné, že nelze obě formy agresiv-

ního jednání subsumovat do jedné skupiny. Souhlas či nesouhlas další osoby (osob) se společnou sebevraždou má rovněž rozličný dosah forenzní (viz např. Lange, 1964; Wieners, 1958; Kion, 1970). Za rozšířenou sebevraždu musíme proto považovat pouze takové jednání, ve kterém **všichni** zúčastnění mají v **úmyslu** — alespoň před vlastním činem — **dobrovolně zemřít**. Vražda s následnou sebevraždou je zvláštním druhem kombinovaného agresivního jednání (popř. jednoduché sebevraždy), nikoli rozšířené sebevraždou.

Pro rozšířenou sebevraždu navrhuje následující rozdělení:

- a) **dvojitá sebevražda (sebevražda ve dvou** — „Doppelselbstmord“, „suicide a deux“): společné suicidální jednání dvou osob;
- b) **skupinová sebevražda**: suicidální jednání více osob, ale v poměrně malém počtu (např. „rodinná sebevražda“, „klub sebevrahů“);
- c) **masová (epidemická) sebevražda**: sebevražedné jednání zasahující rozsáhlé skupiny lidí. — Jako souhrnné označení je vhodný termín rozšířená sebevražda (v opaku k jednoduché sebevraždě).

Uvedené druhy lze pochopitelně dále členit na specifictější formy a způsoby: např. ve skupinové sebevraždě je jiná problematika u „klubů sebevrahů“ a jiná u tzv. „rodinné sebevraždy“; a zde opět odlišné problémové pozadí u rodinné sebevraždy psychotika (který suicidálně ovlivní svoje sugestibilní příbuzné) a jiná u ryze bilanční sebevraždy, jak nám ji např. představuje rodinná tragédie německého spisovatele Kleppera v nacistickém Německu (Klepper, 1956). — Členění podle *počtu osob* však není mechanické a ryze formální: odráží kvalitativně odlišné úrovně interpersonálních vztahů, které propůjčují jednotlivým druhům specifický ráz, vyžadující různý výzkumný a interpretační přístup.

Společným jmenovatelem rozšířených sebevražd je jejich výrazný **interpersonální aspekt**. Ústřední osou této složité mezilidské situace je především vztah mezi aktivním **induktorem**, plánujícím suicidium, a mezi pasivnějším indukovaným. Induktor je většinou nucen **objasňovat důvody** rozhodnutí k činu, musí jasně formulovat hlavní zásady své „suicidální ideologie“. Ovlivnění může být různého druhu, rozsahu a intenzity a indukovaný nemusí být se společným suicidiem zprvu vůbec srozuměn; teprve pod vlivem induktora dospívá k rozhodnutí dobrovolně zemřít. I v případech, kdy se partneři — zprvu nezávisle na sobě — rozhodnou k dobrovolné smrti, dochází k vzájemnému objasňování důvodů, proč zemřít a proč společně. Tato nutnost komunikace, společná příprava k činu, volba sebevražedného prostředku a proměny vyvíjejících se vztahů pachatelů k sobě navzájem poskytují nové možnosti nahlédnout do prožitkových obsahů sebevraha. Pravděpodobnost publicity skrytých mechanismů suicidálního vývoje je větší než u jednoduché sebevraždy (i když třeba mají suicidanti snahu svůj čin a přípravu k němu utajit). U rozšířených sebevražd se např. častěji než v případě jednoduchých suicidií vyskytují dopisy na rozloučenou, které mnohem obsáhleji objasňují motivační pozadí činu. Existuje tedy více důvodů, aby psychologický výzkum věnoval právě této formě pozornost. Pro ilustraci zde upozorníme alespoň na dva problémové okruhy, významné pro rozšířenou sebevraždu.

I. **O b l a s t h o d n o t.** Hodnocení a hodnoty jsou neodmyslitelné od sociálního kontextu. Domníváme se, že jednou ze základních složek suicidálního vývoje — zejména bilančního typu — je deformace hodnotových

postojů, zásadní kvalitativní proměna hodnocení. Lze přímo mluvit o **suicidálním hodnotovém vývoji** (který je pochopitelně také formován osobnostními vlastnostmi jedince; od nich však v naší úvaze abstrahujeme). Mezi lidským kontaktem nabývá člověk první a základní zkušenost o světě hodnot. Sociální vztahy (realizované v dětství zprvu v rodině) jsou primárním konstituujícím prvkem **prožitku životního smyslu a účelu**, podkladem sebeaktualizačních tendencí jedince. Životního smyslu tedy člověk dosahuje médiem lidského společenství (v konkrétní zkušenosti lásky, sympatie, ochrany apod.). Zkušenosti „nelásky“ (vytvořenou v dětství nebo dospělosti nějakou výrazně frustrující událostí nebo dlouhodobě působícími negativními vlivy) vzniknou podmínky pro novou „**hodnotovou situaci**“: člověk je zabrzděn a deformován ve svých možnostech **realizace smyslu**. Tato realizace — jak jsme naznačili — je podmíněna jedincovým **sebepřesahováním do sociální oblasti**; jestliže je sebepřesahování narušeno (např. tím, že subjekt nabude o „světě“ zápornou zkušenost zásadního rázu), je jakoby ze „světa“ vyobcován a zatlačen do sféry své subjektivity. Tím jsou položeny předpoklady k extrémnímu egocentrickému vývoji a jednostranné subjektivizaci hodnotových postojů. Nakolik je psychická depravace v dětství terémem pro pozdější suicidální hodnotový vývoj zůstává doposud otevřenou otázkou.

Hodnocení vždy předpokládá **vztah subjektu k nějakému objektu** (ať reálnému nebo ideálnímu). Axiologové hovoří o axiologickém vědomí (Váross, 1970) nebo o subjektivě podmíněném hodnotovém pojetí, což v podstatě znamená, že hodnocení a hodnoty nelze odmyslit od subjektu, od jeho tendence a schopnosti zaujmout hodnotový postoj a tvořit hodnoty. Přes tuto „subjektovou“ podmíněnost každého hodnotového postoje udržuje většina lidí přiměřenou rovnováhu mezi emocionálně subjektivním prožitkem určité hodnoty a vědomím její širší, obecnější podmíněnosti, platnosti. U sebevraha schopnost objektivizace chybí nebo je narušena. Subjektivizace hodnotové relace subjekt-objekt je podle našeho soudu důsledkem shora uvedeného suicidálního hodnotového vývoje. Jeho světonázorovým, filosofickým vyjádřením je krajní subjektivismus, jak jej nalézáme např. u solipsismu. Vnější svět (zejména svět lidí) jakoby neměl reálnou substanci, protože sebevrah k němu neumí najít vztah.

Neschopnost najít smysl **mimo** sebe v podstatě znamená nemožnost nebo neschopnost lásky: a člověk, který není schopen milovat — jak správně dovozují Ghysbrecht (1967) — je nutně ovládnán nenávisť. Proto i rozšířená sebevražda je často výrazem přesvědčení, že nejpřirozenější formou lidského sjednocení je společná destrukce v suicidálním činu (jelikož sjednocení nelze dosáhnout láskou). Suicidální fantazie i vážné návrhy tohoto druhu nacházíme v literárních a filosofických dilech tvořivě se projevujících suicidantů.

Rozšířená sebevražda nám tedy umožňuje studovat způsob, jímž je druhá osoba (popř. osoby) zahrnována do hodnotového pojetí suicidantova „já“, a sledovat — právě na pozadí interpersonální komunikace — průběh a proměnu hodnotových postojů jak vzhledem k vlastní osobnosti pachatele, tak vzhledem k lidskému prostředí a k životu vůbec.

II. **Agresivní mechanismy**. V souvislosti se suicidálním jedním se rozlišuje agrese zaměřená navenek (s nejzazším destruuujícím či-

nem — vraždou, zabitím) a introvertovaná agrese, obrácená vůči vlastní osobě (sebeničící tendence nebo přímo sebevražda). Lückert (1965), odvolává se na Garmu, uvádí dva možné způsoby proměny vnější agrese ve vnitřní. V pozadí prvního způsobu je identifikace sebevraha se ztraceným milovaným objektem. Druhý způsob přichází v úvahu, jestliže navenek zaměřená agrese je zabrzděna, nemůže proběhnout adekvátním způsobem. V takovém případě se přesouvá na jiný objekt (Lückert mluví o zástupné agresi); tímto „jiným“ objektem může být i vlastní osoba. Proč se agrese rozdojuje, popř. proč mění směr? A proč se obrací vůči vlastní osobě?

Pokusme se posoudit autoagresivní jednání z **hodnotového aspektu**. Člověk bojuje vůči každému zdroji „odhodnocení“ sebe sama. V autoagresi je vlastní osobnost, zejména ve svých seberealizačních tendencích, pojata jako nedostatečná, bezcenná; tento pocit vyvolává suicidantovu nenávist a sebetrestající, popř. sebedestruující sklony. Sebevrah se pohybuje v začarovaném kruhu: není schopen nalézt v oblasti vnějších objektů (ve „světě“) přiměřenou protiváhu vůči subjektivnímu pocitu vlastní nehodnoty a na druhé straně je v tomto pocitu utvrzován právě svou neschopností prorazit vnitřní osamocenosť do světa druhých lidí. Mnohdy i vnější „svět“ je „trestán“ — místo navenek zaměřeným útokem — extrémně subjektivně prostřednictvím sebevraždy. Proto by v souvislosti s rozšířenou sebevraždou měla být věnována systematictější pozornost tzv. transagresivním aspektům (pomsta vykonávaná na sobě platí jiným osobám nebo světu jako celku; jindy naopak v druhém člověku ničí pachatel sebe sama — viz Ghysbrecht, 1967).

Netvrdíme ovšem, že uvedená modelová představa vzniku autoagresivního jednání nepřipouští ještě další modely. Pro sebevražedné jednání je charakteristická neobyčejná pestrost motivů a významů. Rozšířená sebevražda může být pachatelem pojata např. jako satisfakce činem (induktor dokumentuje svoji hodnotu, významnost tím, že indukovaný pro něj „obětuje“ život), jindy jako snaha stát se absolutním vlastníkem nějakého objektu (krajní čin směřující k „zabránění rozchodu“ — Caruso, 1968) nebo jako touha po lidském společenství až po nejzazší hranici bytí (u milenců) apod. Společným jmenovatelem je však většinou nemožnost překonat vnitřní osamocenosť a dosáhnout tak smyslu života prožitkem lidského společenství.

*

Naše úvahy vyplynuly z promýšlení možnosti psychologického přístupu k fenoménu sebevraždy a ze snahy odkrýt nové zdroje autentických a nezprostředkovaných informací o suicidálním vývoji. Soustavné studium rozšířené sebevraždy představuje úkol, který teprve čeká na řešení. Jsme přesvědčeni, že i v případě této formy suicidálního jednání bude zprvu nutná detailní kategorizace jednotlivých druhů (obdobně jako u jednoduchých sebevražd) a že i zde bude pro psychologický přístup nejdůležitějším polem výzkumu právě bilanční sebevražda, která v rozvinuté formě ukazuje jednu z tragických stránek specificky lidské výsady: svobodně rozhodovat o svém osudu.

L I T E R A T U R A

- Caruso, I. A., Die Trennung der Liebenden (Eine Phänomenologie des Todes). Huber, Bern und Stuttgart 1968.
- Ghysbrecht, P., Der Doppelselbstmord. Reinhardt, München - Basel 1967.
- Kion, D., Die Beteiligung am Selbstmord. Dis. Rechtswissenschaftliche Fakultät der J. W. Goethe-Universität, Frankfurt a. M. 1970.
- Klepper, J., Unter dem Schatten deiner Flügel. (Aus den Tagebüchern der Jahre 1932—1942.) Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1956.
- Lange, E., Der misslungene erweiterte Suizid. Fischer, Jena 1964.
- Lückert, H. R., Konfliktpsychologie. Reinhardt, München - Basel 1965.
- Városová, M., Úvod do axiologie. Epocha, Bratislava 1970.
- Viewegh, J., K některým problémům motivace bilančního suicidálního jednání. Čs. psychologie 13, 1969, 6: 590—603.
- Viewegh, J., K užití osobních dokumentů v psychologii. Čs. psychologie 16, 1972, 4—5: 363—372.
- Wieners, W., Veranlassung und Unterstützung zum Selbstmord. Dis. Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität, Bonn 1958.

